

Нұра ОҚЖ

Кітапханаларды дамыту секторы

Үзілген заманының бір жұлдызы

180 жас

2015 жыл

Көркем әдебиеттегі Шоқан бейнесі

әдеби оқу

1-жүргізуші: Құрметті тындарман қауым! Бүгін кітапханамызда Шоқан Уалихановтың туғанына 180 жыл толуына қарай «Көркем әдебиеттегі Шоқан бейнесі» атты әдеби оқу мерекесін өткізіп отырмыз. Осы мерекеде сіздердің назарларыңызға Шоқан өмірі, шығармашылығы туралы мәліметтерді, өлең, әндерді ұсына отырып, кітап көрмесін тамашалауға шақырамыз.

2-жүргізуші: Шоқан Шыңғысұлы Уалиханов 1835 жылы қазіргі Қостанай облысының Құсмұрын бекетінде дүниеге келген. Балалық шағы ата қонысы Сырымбет тауының бауырында өткен. Балалық шағы ата қонысы Сырымбет тауының бауырында өткен. Өз әкесі – Шыңғыс, ұлы атысы – Уалихан, арғы атасы – Абылай. Шоқан Сырымбетте халықтың қайнаған ортасында болды. Ол жас күнінен тарихи өлең, жыр, аңыз-әңгімелерді қызыға тындап, құлақ түріп өскен. Сырымбетте аңыз, жырлар сюжетіне сурет салатын болған. Ш. Уалиханов әуелі Құсмұрында қазақ мектебінде оқып арапша хат таниды. Дәстүр бойынша «жеті жұрттың тілін білуге» тиісті хан баласы Шығыс тілдерінен араб, парсы, шағатай тілін жасынан жақсы үйренген. Кейін орта Азияның түркі тілдерін меңгерген. Кейін орта Азияның түркі тілдерін меңгерген.

1847 жылы ол Омбыдағы кадет корпусына оқуға түседі. Корпуста ой-өрісі, білімі жағынан тез өседі.

1-жүргізуші: Чокан Чингизович Валиханов вошел в историю Казахстана как просветитель, демократ, путешественник, ориенталист, этнограф, фольклорист. Чокан Чингизович Валиханов прожил короткую, но яркую жизнь. Родословное древо его уходит корнями в глубь столетий. Он был потомком Чингизхана, вернее, его старшего сына Джучи. Прадедом Шокана был Абылай хан.

Родовую усадьбу потомков хана Аблая Сырымбет – красивейшее место в Северном Казахстане, расположенное близ безлесных скалистых гор и принадлежавшее бабушке Чокана Айганым – часто посещали русские топографы, делавшие съемки степи, и геологи, искавшие ценные руды. В числе гостей были ученый Александр Шренк, путешественник Николай Потанин, сын которого Григорий стал другом Чокана на всю жизнь, русский ориенталист А. А. Сотников, который и посоветовал Чингизу Валиеву отдать сына в русскую школу.

2-жүргізуші: Енді Шоқан өмірін зерттеушілерге сөз береміз.

Айтолқын: Шоқан кадет корпусының екінші курсынан бастап – ақ өз ұстаздарымен жақсы қарым-қатынаста болады. Оған, әсіресе орыс тілі мен әдебиетінің оқытушысы Николай Федорович Костылецкий мен тарих пәнінің жас ұстазы Гонсевскийдің әсері ерекше болды. Ол өз заманының алдыңғы қатарлы зиялы қауым өкілдерімен етене жақын, аралас, пікірлес болған Костылецкий сабақтарынан В.Г.Белинский ықпалын байқайтын. Ұстаз болашақ офицерлерге өзге дін, бөтен ұлт өкілдеріне құрметпен қарауды, олардың рухани-мәдени құндылықтарын қадірлеуді үйретті.

2-оқушы: «Бізден жасы кіші болса да, өзімізбен салыстырғанда, ол үлкен сықылды еді, біздер оған қарағанда бала тәрізді едік. Өзінің бізден артық білетіндігін, не біздерден білімі жағынан жоғарылығын білдіруге тырыспаса да, жолдастарының арасында болатын жай әңгімелердің өзінде-ақ оның білімінің бізден артықтығы танылып қалатын. Жалпы жолдастарына, соның ішінде маған, ол еріксіз Европаға ашқан терезе сықылды болады», - дейді Шоқанның шәкіртік кезеңі туралы Г.Н.Потанин. Карина Калиева (Шоқан туралы зертеулерін оқиды).

1-жүргізуші: Султан Чингиз, проявляя заботу о будущем своего сына, решил дать ему светское образование. Сначала Чокан учился в частной казахской школе в Кушмуруне, где овладел основами арабского письма и выучил несколько восточных языков – по традиции султанские дети должны были знать языки семи народов. Чокан читал на Шағатайском

языке памятники восточной литературы, совершенствовал разговорную арабскую и персидскую речь, освоил уйгурскую грамоту. Русский язык стал для Чокана вторым родным языком. Много времени Чокан уделял чтению. Любимыми его писателями стали А.С.Пушкин, Н.В.Гоголь, Диккенс, Теккерей.

1853 жылы 18 жасында Кадет корпусын табысты аяқтаған Шоқан Омбыдағы генерал-губернатор Г.Х.Гасфорттың адъютанты болып қызметке орналасады. Осы әскери қызметін атқара жүріп, ол Орта Азия халықтарының, әсіресе Шығыс Түркістан елдерінің тарихын, қоғамдық құрылымын, әдет-ғұрпын, салт-дәстүрін, географиясын зерттеуге ден қояды.

1854 жылдан бастап Шоқан Жетісу жерін, Шығыс, Орталық Қазақстан өлкелерін аралап шығады. Бұл сапарларында ол жергілікті халықтың тарихы, жер-су аттары, әдеп-ғұрып, діни наным-сенімдерге байланысты мол материалдар жинайды. Сапар барысында қазақ даласына жер ауып келген орыс оқымыстыларымен, ақын-жазушыларымен танысады. Орыстың атақты адамдарының көбімен шынайы достық қарым-қатынас жасайды.

Кітапқа толы қолтығы,

Жас Шоқан Ертіс жағалап.

Бейне бір өзен толқыны,

Даланы ойы аралап.

Көзімен шолды жағаны,

Толқыды Ертіс көпіріп.

Ойнақтап жортып барады,

Ұшқыны соғып лепіріп.

Майдан ашқан қашқайып,

Батырлардай отайлап.

Толқынға қарсы жас шабыт,

Тұрды екен Шоқан нені ойлап.

Өз жаны да бір толқын,

Емес пе еді ызбарлы.

Күш болып кейде көк жойқын,

Соғатын кейде құздарды.

2-жүргізуші: 1856 жылдың мамыр айында Шоқан қырғыз еліне, Ыстықкөл аймағына саяхатқа шығады. Омбыдан бастаған бұл сапарында ол жол-жөнекей Семей, Аягөз, Ақсу, Қапал, Шелек, Қарқара жерлерін мекендеген қазақ елінің бай тарихи-мәдени мұраларына, этнографиясына назар аударып, қағазға түсіреді. Одан соң Ыстықкөлге табан тірейді. Ендігі кезекте оқырмандарымызға сөз береміз.

3-оқырман: Ыстықкөл сапарларынан үзінді оқиды.

1-жүргізуші: Ыстықкөл сапарынан кейін Шоқан Қашқарияға саяхат жасайды. Оған ол алдынала үлкен дайындықпен кіріседі. Бұл сапар өзінің маңыздылығы жағынан да мемлекеттік мәні ерекше болатын. Өйткені сол тұста Ресеймен Қытай арасындағы сауда қатынасы Құлжадағы дүрбелеңге байланысты үзіліп қалған еді. Негізгі мақсат – екі ел арасындағы қатынасты қайтадан қалпына келтіру болатын. Ендігі жерде орыс саяхатшыларының экспедициясына да осындай биік мақсат жүктеледі. Экспедиция мүшелері мұқият зерттеліп іріктеледі.

Работы Ч. Валиханова, отразившие результаты его поездок в Семиречье, Киргизию, Китай, получили высокую оценку в научном мире, и 21 февраля 1857 года молодой ученый был избран действительным членом Русского географического общества.

Успешно завершив свое путешествие в Кашгарию, которое длилось 10 месяцев и 14 дней, Шоқан прибыл в Верное. Отдохнув здесь около полутора месяцев, он вернулся в Омск и занялся обработкой собранных материалов.

2-жүргізуші: Шоқан Қашқарияға Әлімбаи деген лақап атпен жай саудагер керуенші емес, керуенбасы ретінде келді. Ол үшін алалдын ала Кадет корпусын бітіргелі бері сылап-сипап кербез болып қайыра тастайтын әсем қара шашын ұстарамен қырғызды. Үстіндегі офицер киімін шешіп азиялықтардың ұзын, шолақ жең қамзолын, жылтыр қара мәсісін киеді. Сөйтіп,

Шоқанның сырт келбеті шығыс елінің саудагер байбатшасына ұқсап шыға келеді. Сонан Қашқарияға сапарға шығады. Шоқан елдің саяси-әлеуметтік, ұлттық мәдени-рухани ерекшеліктеріне айрықша назар аударады. Қашқария тарихы, экономикасы, саяси өміріне қатысы еңбектер жинап, ол туралы зерттеулер жазады. «Жоңғария очерктері» атты еңбегі осы сапардан туындаған.

(«Қазақ» әні орындалады).

1-жүргізуші: Қазақ әдебиетінің тарихында да Шоқан есімі өте танымал болды. Осының дәлелі ретінде біздің оқырмандарымыз өз ойларын ортаға салмақшы. (Осы орайда оқушылар «Егіншілік туралы», «Киіз үй» еңбектерін оқиды).

Би. «Қара жорға».

2-жүргізуші: Өмірінің соңғы жылдарын Шоқан Верный қаласында өткізеді. Осы жерде үйленіп бір жылға жақын тұрып бұрынғы өкпе ауруынан 1865 жылдың 10 сәуірінде отызға жетпеген шағында қайтыс болады. Сүйегі Алматы облысының аумағындағы Алтын-Емел тауының бауырындағы Көшен-Тоға деген жерге қойылады. Шоқанның өлімі бүкіл сол кездегі зиялы қауымға, әсіресе достарына ауыр қаза болды.

1-жүргізуші: Жестокая, продолжительная болезнь и преждевременная смерть не дали Чокану Чингизовичу выполнить даже часть задуманного. Однако даже то, что успел он сделать, вызывает восхищение и преклонение перед его необыкновенными способностями, жаждой знаний, широтой охвата и глубиной анализа научных проблем.

2-жүргізуші: Шоқан небәрі отыз жылдан ғана өмір сүріп, нағыз жалындаған шағында өмірден өтті. Бірақ ол сол қамшының сабындай қысқа ғұмырында өзінің барлық мүмкіндіктерін, нағыз ұлтжандықтың тамаша үлгісін, ұлы гуманистік болмыстың өнегесін іс жүзінде дәлелдеп кетті. Ән. «Туған жер».

Үзілген заманының бір жұлдызы әдеби-сазды кеш

1 жүргізуші: Шыңғыстың үлкен ұлы –Шоқан 1835 жылы туған.

Ата-анасының қойған аты Мұхаммедханафия. Шоқан дүниеге келгенде әкесі Шыңғыс Құсмұрын округінің аға сұлтаны болатын. Шоқанның балалық шағы осы Құсмұрында өтеді.

Шоқан жасында ауыл мектебінде мұсылманша хат таныған. 1847-1853 жылдар арасында Омбыдағы кадет корпусында оқиды. Екінші курстан бастап-ақ өзінің таңдаулы ұстаздарымен жақсы қарым-қатынаста болған. Олар Костылецкий мен Гонсевский еді.

Шоқан сол кезден бастап дүниежүзі әдебиетінің озық үлгілерімен, Пушкин, Гоголь. Лермонтов, Герцен, Белинский, тағы басқа орыс классиктерін және Батыс әдебиетінен Диккенс, Теккерей, Руссо шығармаларын үзбей оқып, әдебиет ағымының қалай дамып бара жатқанын аңғара алатын азамат болған.

2 жүргізуші: Шоқан – қазақтан шыққан ұлы зерттеуші. Оның зерттеушілік қабілеті осы корпуста оқып жүргенде оянған. Жазғы демалыс кезінде ол ел ішіндегі аңыз-әңгімелерді, халық жырлары мен поэмаларын жазып алумен шұғылданған.

Ш. Уәлиханов Кадет корпусына алғаш кірген кезде орыс тілін білмейді екен. Бірақ ол өзінің зеректігімен орыс тілін тез үйренген. Өзі қатарлы балалардан үздік оқыған.

Шоқанның сол кездің алдыңғы қатарлы ой-пікірлермен таныстығын оның жолдастарының көбі үлгі тұтқан. Шоқанның сабақтан тыс уақытта көп оқып зерттеген еңбектерінің бір саласы – сол кездегі саяхатшылардың өмірі мен еңбектері болған.

1 оқырман

Таулардан асқақ тұлғасы тұрар,

Шыныңды, Шоқан шарықтап кеткен шың басы.

Маңғаз дала, маңғаз жердің мұндасы,

Достоевскийдің досы, әрі сырласы.

Кете алмассың кемеңгерге аз қарап.

Қимайтындай сырласатын қазақ-ақ,
Саяхатшымын саналы сенің өміріңе,
Көреген кезде, көкірегі бөлек азамат.

Дара болған, дана болған байыны,
Қалың нлге қанат қаққан әр үні.
Зымыраған заманға сай әр үні,
Зердесі кең ғалымдардың ғалымы.

Ұрпағңа әулиесің әрдайым,
Сен от берсең, мен несіне жанбайын.
Шалқып жатқан ақыл-ойды арнасы,
Жарқыратқан жайсаң қазақ маңдайын.

1 жүргізуші: 1852 жылы Костылецкийдің көмегімен Шоқан кернекті Шығыс зерттеушісі, Петербург университетінің профессоры Березинмен танысады. Березин Шоқан жинаған қазақтың ауыз әдебиеті нұсқаларын, «Қозы Көрпеш-Баян сұлу» жырын алған, ал өз тарапынан Шоқанды ескі жазу ескерткіштерін зерттеу ісіне тартқан.

Шоқан өз дәуіріндегі орыстың прогресшіл ғылымы мен әдебиеті, мәдениеті дәстүрінде тәрбие алған және әр алуан ғылым саласын алғаш рет зерттеген ғалымы бұл материалдар негізінде ол «Тәңірі», «Қазақтардағы шамандықтың қалдығы» деген еңбектер жазады.

1855 жылы Шоқан Орталық Қазақстанды, Жетісу мен Тарбағатайды аралайды. Қазақ халқының тарихы мен ән әдеп-ғұрпы, діни ұйымдары дайындаған материалдар жинап қайтады.

2 оқырман

Кітапқа толып қолтығы,
Жас Шоқан Ертіс жағалап.
Бейне бір өзен толқыны,
Бейне бір өзен толқыны,
Даланы ойы аралап.

Көзімен шолды жағаны,
Толқыды Ертіс көпіріп.
Ойнақтап жортып барады,
Ұшқыны соғып лепіріп.

Майдан ашқан қасқайып,
Батырлардай отайлап.
Толқынға қарсы жас шабыт,
Тұрды екен Шоқан нені ойлап.

Өз жаны да бір толқын,
Емес пе еді ызбарлы.
Күш болып кейде кек жойқын,
Соғатын кейде құздарды.

2жүргізуші: 1856 жылы Шоқан қырғыз елін зерттеу экспедициясына қатысып, қырғыздар мен Ұлы жуз қазақтарының тарихы жайлы мәліметтер жинайды, ауыз әдебиеті нұсқаларын жазып алады. Бұдан кейін Құлжа қаласында болып, Жоңғария тарихымен шұғылданады. Осы сапарларда жинаған материалдары: «Жоңғария очерктері», «Қырғыздар туралы жазбалар», «Ыстықкөл сапарының күнделіктері», «Құлжа қаласы» атты еңбектері бар. Бұл еңбектерді орыс ғалымдары аса жоғары бағалайды.

1жүргізуші: Ыстықкөлге сапардан кейін Шоқан Қашқарияға саяхат жасайды. Бұл сапар өзінің маңыздылығы жағынан да мемлекеттік мәні ерекше болатын. Сапардың мақсаты – екі ел арасындағы қатынасты қайта қалпына келтіру болатын. Шоқан Қашқарға

Әлімбаи деген лақап атпен керуен басы болып барады. Шоқан елдің саяси-әлеуметтік, ұлттық мәдени-рухани ерекшелігіне айрықша назар аударады. Қашқария тарихы, экономикасы, этнографиясы, саяси өміріне қатысты мол деректер жинап, ол туралы зерттеу еңбектер жазады.

2жүргізуші: Шоқанның өзі қатысқан саяхаттарынан жазған еңбектері оның есімін бүкіл ғылыми және әдеби әлемге әйгілі етті. Оның шығармалары Лондонда, Санкт-Петербургте жарық көреді. Шоқан әсіресе әсем табиғат көрінісін, елдің шынайы тұрмысын асқан жазушылық шеберлікпен бейнелейді. Қазақ ауыз әдебиетінің көне мұраларын жатқа айтып жеткізген Орынбай, Жанақ, Арыстанбай, Нұрымбай секілді жыршы-ақындардың аттарын атайды. Шоқан туыстас елдер әдебиетінің мұраларын да қағазға түсіріп, терең зерттеп, насихаттап отырды. Ол көрші қырғыз халқының «Манас», «Семетей» жырлары туралы құнды пікірлер айтады.

3 оқырман

Айны боп қырдың қара қазағының
Күні боп жабықанның, жаралының,
Соқпақсыз соны да есеп, өмір кешкен,
Басыңа келіп тұрмыз дана бүгін.
Нысана ойдағы мен қырдағыға,
Мұраға ол қалдырған тоймады ма.
Сыр сақтап кәрі тарих қала берген,
Сұм тағдыр халық шерін ойлады ма?
Бүгін бір ұлылықтың жүрегіндей,
Ақыл кені кең жатқан бір еңірдей.
Үзілген заманының бір жұлдызы.
Аймен өмірі өткен күйе білмей.

Жылдар сырғып қалыпты алыста күн,
Қайран халық данаңмен табысқан күн.
Дәуірден дәуірге жете білген,
Шоқан салған келді алыстан үн.

Бір орманның таңдауы асыл шыбық,
Бізде деп кезінен ғасыр тығып.
Қызғанышпен бауырына басқандай-ақ,
Алатау асқақ асу жатыр тіреп.

1 жүргізуші: 1864 жылы наурыз-маусым айларында Шоқан генерал М.Г.Черняевтің жорығына қатысты. Оңтүстік Қазақстан мен Орта Азияны Ресейге қосудың ұтымды жақтарын ескеріп, түсінген Шоқан генерал қарамағында біраз қызмет жасайды. Алайда орыс генералының жергілікті халыққа көрсеткен қиянатын көріп, ондағы жұмысынан көңілі суиды. Содан отрядты тастап Верный, қазіргі Алматы қаласына қайтады да, Тезек төренің ауылына тоқтайды. Онда үйленіп бір жылға жақын тұрып, бұрынғы өкпе ауруынан 1965 жылы, 10 сәуірде отызға жетпеген шағында қайтыс болады. Сүйегі Алматы облысының аумағындағы алтын-жел тауының бауырындағы Көшен-Тоған деген жерге қойылады.

2 жүргізуші: Шоқанның өлімі сол кездегі бүкіл зиялы қауымға ауыр қаза болды. Орыстың императорлық географиялық қоғамы жарыққа шығарған Шоқан еңбектеріне жазған кіріспе сөзінде академик Н.И. Веселовский: «Ш. Уәлиханов шығыстану әлеміне құйрықты жұлдыздай жарқ етіп шыға келгенде, орыстың шығысты зерттеуші ғалымдары оны ерекше құбылыс деп түгел мойындап, түркі халқының тағдыры туралы онан маңызы зор, ұлы жаңалықтар ашуды күткен еді. Бірақ Шоқанның мезгілсіз өлімі біздің бұл үмітімізді үзіп кетті», - деп өкінішпен пікір білдірді.

1 жүргізуші: Шоқан қабырының басында көкшіл мәрмәр тастан қойылған ескерткіш бар. Көк таста қолмен қашап жазылған екі жазу бар. Оның бірі араб әрпімен қазақша жазылған. Екіншісі орыс тілінде жазылған.

«Здесь покоится прах штаб - ротмистра Чокана Чингизовича Валиханова – скончавшегося в 1865 году, по желанию Туркестанского генерал - адъютанта Фон

Кауфмана во внимания ученых заслуг Валиханова положен сей памятник генерал лейтенантом Колпаковским в 1881 году.»

2 жүргізуші: Осы ескерткіш арқалы осы маңайдың тарихына тіл бітті, таулары сөйледі, орманы шулады, даласы ауыр күрсінді. Сол жылдан бастап Шоқан басына келушілер көбейді. Бейіт басына биіктігі 9 метр мәрмәр тастан қойылған ескерткіш орнатылды.

Шоқан Уәлиханов қысқа өмір сүрді. Шоқан артына көптеген өнегелі сөздер қалдырды.

Шоқанның артына қалдырған сөздері:

Адамның басшысы – ақыл,
Жетекшісі – талап.
Шолушысы – ой,
Сынаушысы – халқ.
Қорғаушысы – сабыр,
Қорғанышы – мінез.
Ең қымбаттысы – ар.
Таусылмайтыны – арман,
Барлығынан қымбаттысы - өмір.

«Он был сыном своего народа»
Литературно-исторический вечер

Эпиграф: ...можно лишь великана
В лазоревой высокогорной мгле
Куском нефрита выбить на скале
Рассказ о гордом подвиге Чокана!

1 жүргізуші: Ұлтының ұлылығын әлемге әйтілеген ұлы ғалым Шоқан Шыңғысұлы Уалиханов Үш жүздің басын қосқан даңқты Абылайдың шөбересі, ұлы даланың төл перзенті. Оның бойындағы асыл қасиеттер түркі халықтарының үзілмей келген салт-дәстүрінің, рухани болмасының, өскен ортасының жемісі. Болашақ ғалым дала әніне, ана уіліне, түркілердің елдігі мен ерлігіне әлдиленіп өсті. Бабаларымыздың өсиетнамасын, елін, жерін, тілін сақтауға алтын арқау, аялы өзек болды, қадір тұтты.

2 ведущий: Чокан прожил на земле 30 лет. Но мы его помним. Память о гении жива, пока актуальны проблемы, поднятые им.

180 лет прошло со дня его рождения, но как современно и своевременно звучит его голос!

«Он был бы гениальным писателем своего народа, если бы имел читательскую среду», - писал о нем его кадетский товарищ Потанин.

Он был всесторонне одаренным человеком. В нем сочетались таланты историка, литератора, языковеда и воина. Редкое человеческое обаяние дарило ему великих друзей. Огромное чувство человеческого достоинства позволяло ему быть равным, не возвышаться и не унижаться в любой среде.

Высокоразвитое чувство демократизма, могучий интеллект и потрясающая способность предчувствовать человека и событие – все это удивительным образом сочеталось с детской доверчивостью. Восторженная восприимчивость – с мудростью старца. Могучее жизнелюбие – с неизлечимой душевной печалью.

1 жүргізуші: «Балдәурендіктердің» Шоқан Уәлихановтың 180 жылдығына арналған өлеңін ұсынамыз.

Шоқан ата рухына
Ғасырлардың толқындары...

Сылқым әуез құбылады заманмен.
Қатал өмір салар ащы тезіне,
Дархан қазақ өр жолында аман ең,
Сұм тағдырға қайдан қалдың кезіге.
Жазира-нұр жүректермен тіл қатып,
Өтті-ау қанша заман-ағым сұрапыл.
Ғасырлардың жартасынан құзар-шың
Сізді оқып, Шоқан ата, ұнаттым.
Аққан жұлдыз. Қысқа ғұмыр...қысқа ән...
Дүниенің қызығынан тыс қалған.
Себелеген өр халқының бағына,
Сізді, ата, ақ жауынға ұқсатам.
Шоқан ата...
Ақ арманы ақ сағым боп ағарған,
Жүрек толы даналық пен ақ арман.
Шынар кеуде бар әлемді сыйғызды,
Бүгін міне мұрағатың дін аман.
Іңкәр әлем сыры менен жыры көп,
Құпияң да шарықтауда құрылып.
Неге өмір тар келеді данаға,
Даналарға жатыр кімдер құнығып?!

2ведущий: Чокан Чингизович Валиханов (1835-1865 гг.) стал первым казахским ученым с демократическими воззрениями. Родился Чокан Валиханов в ноябре 1835 года в крепости Кушмурун в Кокшетауском округе. Он был потомком Чингисхана, вернее, его старшего сына Джучи. Прадедом Чокана был Абылай-хан.

Султан Чингиз, проявляя заботу о будущем своего сына, решил дать ему светское образование. Сначала Чокан учился в частной казахской школе в Кушмуруне, где овладел основами арабского письма и выучил несколько восточных языков. Чокан читал на чагатайском языке памятники восточной литературы, совершенствовал разговорную арабскую и персидскую речь, освоил уйгурскую грамоту.

В 1847 году Чокана отправили в Омск, чтобы он мог продолжить образование в одном из лучших учебных заведений царской России – Сибирском кадетском корпусе.

Здесь, в кадетском корпусе, будущий ученый изучал историю, литературу, географию, физику, геодезию, тюркские языки и другие дисциплины, овладел французским и английским языками, усовершенствовал свои знания в арабском языке.

Когда Чокан поступил в кадетский корпус, он совсем не знал русского языка. Однако, обладая незаурядными способностями, великолепной памятью и трудолюбием, он быстро преодолел трудности и превзошел в учебе всех своих сокурсников. Русский язык стал для Чокана вторым родным языком.

1 жүргізуші: «Жеті жұрттың тілін білуге тиісті» хан тұқымы болғандықтан, ауыл мектебінде оқып, арапша хат таныған Шоқан араб, шағатай тілдерін меңгереді. Бұдан кейін оны әкесі сол кезде Сібірдегі ең таңдаулы оқу орны деп есептелетін Омбы кадет корпусына береді. Зере те зерделі Шоқан мұнда екі-үш жылдан кейін-ақ, сыныптарынан ғана емес, өзінен екі жас үлкендерді де басып озып шығады. Ол осында белгілі шығыстанушы ғалым И.Н. Березиннің тапсырмасы бойынша Тоқтамыс ханның «Жарлығына» талдау жасайды. Бұл оның алғашқы ғылыми еңбегі еді. Жастығына қарамай, оның білімдарлығын, әсересе шығыс әдебиеті мен тарихын жақсы білетіндігін сол кезде орыс ғалымдары да жоғары бағалап, мойындай бастаған болатын.

2 ведущий: Летние каникулы Чокан проводил в родной усадьбе Сырымбет, где делал много зарисовок: рисовал пейзажи, архитектурные памятники, оружие, орудия труда и домашнюю утварь казахов.

Озорной и смешливый Чокан умел дружить не только с детьми своего возраста, но и со взрослыми: дружеские отношения связывали его с грозным на вид инспектором кадетского корпуса Иваном Ждановым-Пушкиным; юноша посещал дом дочери декабриста Анненкова – Ольги Ивановны. Петрашевец Сергей Дуров, которого Шоқан считал человеком необыкновенным, открыл ему творения передовых русских и западноевропейских мыслителей и ученых.

1 жүргізуші: Кадет корпусын бітіргеннен кейін Шоқан Батыс Сібір генерал-губернаторының кеңесесінде қалдырылады. Ол 1855 жылы Ұлы жүзді Қоқан хандығының ықпалынан шығарып, Ресейге қосу бағытында жұмыс істеу үшін ұйымдастырылған экспедицияға қатысып, Семей, Аягөз, Қапал арқылы Іле Алатауына дейін келеді. Жоңғар қақпасына, Алакөл, Тарбағатайға саяхат жасайды. Осы сапарында қазақ, қырғыз ауыз әдебиетінің үлгілерін, тарихы мен этнографиясының материалдарын жинап алады. Бұл еңбегін жоғары бағалаған генерал Г.Х. Гасфорт оны наградаға ұсынады, әскери лауазымы бір сатыға жоғарылап, поручик атағын алады.

2 ведущий: После окончания кадетского корпуса молодой офицер служил адъютантом Западно - Сибирского генерал-губернатора. Духовный мир и научный кругозор Чокана Валиханова был обогащен благодаря общению его с деятелями казахской степи - биями, султанами, а также с представителями русской науки и литературы. Глубокий след оставило в нем пребывание в Петербурге в 1860-1861 годы. Большое влияние на формирование ученого оказала его дружба с Г.Н. Потаниным, ссыльным писателем Ф.М. Достоевским, ученым-путешественником П.П. Семеновым-Тянь-Шанским.

В наследии Ч. Валиханова важными являются исследования: «Киргизское родословие», «Исторические предания о батырах XVIII века», «Дневник поездки на Иссык-Куль» и другие. Со слов киргизских певцов-сказителей он записывал отрывки киргизского эпоса «Манас». Труды по истории, географии, этнографии Казахстана и сопредельных стран Центральной Азии заслуженно снискали Ч. Валиханову имя выдающегося ученого.

Чокан Валиханов был не только ученым, но еще и хорошим художником.

1 жүргізуші: Ауыз әдебиетінің інжу-маржандары «Ләйлі-Мәжнүн», «Қозы Көрпеш-Баян сұлу», «Қыз Жібек», «Жүсіп-Зылиқа», «Еңлік-Кебек» сияқты ғашықтық дастандарды да дала жыршыларының соны мақамымен ұзақ таңға талмай айтқанын Шоқан сан рет тыңдаған. «Көрпеш-Баян сұлу» жырына ерекше ден қойған. Шоқанның адал махаббатты паш ететін «Қозы Көрпеш-Баян сұлу» жырын кереметтей қастерлегені соншалық, ол «Ыстықкөл сапары күнделігінде» «Өз басым Аягөзге тандай қағып, таңырқап қатты құмартамын. Бәлкім, бұл айдай ару Баянның алтын айдарлы Қозы Көрпешке ғашықтығы жөніндегі жыр дастанның әсері болар. Ол оқиғаның осы өзеннің бойында өтуінің маңызы аз болмас керек» деп жазған.

2 ведущий: Научная деятельность Ч.Ч.Валиханова высоко оценена русскими учеными. Так, востоковед Н.И. Веселовский писал: «Как блестящий метеор промелькнул над нивой востоковедения Чокан Чингизович Валиханов. Русские ориенталисты единогласно признали в его лице феноменальное явление и ожидали от него великих открытий, но преждевременная кончина Чокана лишила этих ожиданий».

1 жүргізуші: «Бәлдәурендіктердің» Шоқан Уәлихановтың 180 жылдығына арналған өлеңін ұсынамыз.

Шоқан атама

Өмірдің кілтін аштың жарық көзбен,
Қазақтың тілін байлап жүйрік сөзбен.
Құштарлығың білімге ерте оянып,
Өмірге қарадың ғой жаңа көзбен.

Көтердің мәртебесін қазақ елдің,
Бұл өмірдің қазақ атты пендесі едің.
Ғылымның айдынына терең бойлап,
Жаманның жамандығын ерте көрдің.

Асуың бар Азия деп белес атқан,
Еуропаға танытар даңқың жатқан.
Қысқа өмір беріпсін бұл пендеге,
Неге мұнша қатал ең, уа, Жаратқан!

Білмеймін қалай кеттің бұл өмірден,
Орын алдың қазақтың дәл төрінен.
Мақтан етер бар қазағым өзіңді,
Соның бірі мына пенде өзім мен.

2 ведущий: О таких людях принято говорить: он ушел, не осуществив и десятой доли того, что обещало его дарование. Такие, как он, отдают всю свою жизнь до последнего дня народу. И беда только в том, что жизни этой отпущено мало.

Он остался «чистейшим и честнейшим человеком». Он человек будущего, жил в прошлом. Его настоящее было составлено из несплавляющихся компонентов - мечты и безнадежности, жизнелюбия и пессимизма. Самые добрые реалистические фантазии его гибли под грубым напором действительности.

1 жүргізуші: Әлемдік әдебиет пен мәдениеттен де мол хабардар болған Шоқан – түркі тектес халықтардың әдеби мұраларын да білімділікпен зерттеген ұлы ғалым. Әсіресе, қырғыз елінің «Манас» жырына айрықша көңіл бөлген. «Манасты» өркениетті елдерге тұңғыш таныстырушы Ш. Уәлиханов екенін мақтан етеміз. «Манас» бір кезеңге және бір адамның – Манас батырдың төңірегіне топтастырылған барша халық ертегілерінің, хикаялары мен аңыздарының, география, дін және салт-сана, әдет-ғұрып жөніндегі түсініктерінің энциклопедиялық жинағы. «Манас» жырына Уәлихановтан басқа Радлов, Потанин, Әуезов, Жирмунский, Марғұлан, Айтматов... сияқты ірі тұлғалар көңіл бөлді, оны байсалды зерттеді және құнды еңбектер жазды. Бұл тұрғыда әсіресе Шоқанның атқарған рөлі ерекше мән болды.

2 ведущий: Федор Достоевский писал о Чокане; «Я никогда и ни к кому, даже не исключая брата, не чувствовал такого влечения, как к Вам».

Шокан был братом, и больше чем братом, лучшим сыном России. И в самые страшные минуты жизни он не забывал это и пронес до последнего часа незапятнанным свой интернациональный долг. Долг Патриота.

Он прожил 30 лет. Его жизнь – эпоха в истории казахского народа. Вся его жизнь была символична. Его судьба – капля, по которой узнают вкус океана.

Есть прекрасная казахская пословица: «Не будь сыном отца, а будь сыном своего народа». Чокан Валиханов был именно таким человеком.

***Познай Чокана Валиханова
(интеллектуальная игра)***

-Место рождения Ч.Валиханова? (крепость Кушмурун. Северо-Казахстанской обл.)

-Дата рождения Ч. Валиханова ? (ноябрь 1835 года)

-Какое образование он получил до поступления в кадетский корпус? (Учился в Кушмурунской школе, построенной его отцом. Учитель-мулла дал ему начальные знания)

-Назовите город, который сыграл большую роль в начале его жизненного пути? (Омск)

-Сколько лет было ему при поступлении в кадетский корпус?(12)

-Назовите язык обучения в кадетском корпусе? (русский, французский, немецкий)

-Знал ли Чокан Чингизович Валиханов другие языки? (Да. Родной казахский, восемь восточных языков, русский, французский, немецкий)

-Каким занятиям он уделял больше времени? (Изучению истории, географии, этнографии) что оказало большое влияние на его развитие? (Общение с передовыми образованными людьми)

-Назовите причину, по которой генерал-губернатор Западной Сибири Гасфорт часто направлял Чокана Валиханова в командировки в пограничные районы с Китаем? (Знание языков, обычаев и истории Востока)

-Назовите причину, по которой он был произведен в корнеты и был направлен на службу в Сибирское казачье войско? (Успешное окончание кадетского корпуса)

-В каких целях использовал свои поездки он, выполняя поручения генерал-губернатора? (Для научных целей, исследований, которые он ставил перед собой по собственной инициативе)

-Кто повлиял на формирование общественно-политических взглядов Валиханова? (Петрашевцы - С.Ф. Дуров и Ф.М. Достоевский)

-Как долго продолжалось знакомство Петрашевцев и Валиханова (До конца его жизни)

-Весной 1856 года в Семипалатинске Валиханов познакомился известным географом и путешественником Петром Петровичем Семеновым Тянь-Шанским. Кто из них произвел на другого большее впечатление, чем он сам? (На Семенова Тянь-Шанского большое впечатление оказали всесторонние знания и одаренность Валиханова. Весной 1856 года он принял участие в экспедиции полковника Хоментовского в район озера Иссык-Куль. Где он собрал богатейший географический, этнографический и фольклорный материал)

-Как повлияла на дальнейшую жизнь Валиханова эта встреча? (Он решил оставить военную службу, чтобы продолжить свое образование в Петербурге)

-Какие душевные качества, стремления его получили поддержку у друзей и Ф.М. Достоевского, П.П. Семенова на его решение продолжить образование? (Служить своей Родине, знакомить русских людей с бытом и жизнью своего народа, писать о казахах, обогатить свои знания)

-В феврале 1857 года он был принят в члены Русского географического общества. Удалось ли Валиханову осуществить свои планы? (Нет. Ему было предложено ехать в Кашгарию, где развернулось движение против властей Китая и появилось пристальное внимание русского правительства, которое не могло равнодушно относиться к попыткам английских колонизаторов укрепиться в Кашгарию)

-Что было предпринято по этому поводу Валихановым? (Он решил отправиться в трудное и опасное путешествие под видом купца в составе торгового каравана)

-Что являлось целью этой поездки ? (Сведения о политическом положении этой страны)

-Известно, что Валиханову пришлось надолго задержаться в Верном (Алматы) в связи с тем, что горные перевалы оказались непроходимыми из-за глубокого снега. Организация каравана затянулась и в ожидании его Валиханову пришлось около месяца скитаться по степи, скрываясь от населения, чтобы не выдать истинных целей своего путешествия. Ему удалось присоединиться к каравану 28 июня 1858 года. Из какого города и под видом кого? (Из Семипалатинска, под именем Алимбай – сыном купца, когда-то, еще ребенком выехавшего из Кашгара).

-Что дало это путешествие Валиханову? (Это путешествие позволило гораздо шире познакомиться с внутренними частями Тянь-Шанской горной системы, строение его цепей и природные условия районов лежащих значительно южнее маршрутов Семенова. Валиханов был первым, кто смог проникнуть в эту, в то время, неведомую страну. Он собрал интереснейшие сведения по географии социально- экономическим отношениям, истории и этнографии края, добыл редчайшие рукописи).

-По возвращении из Кашгарии Валиханов был вызван в Петербург. Что ему было предложено делать? (Принять участие в составлении карты Средней Азии).

-Продолжил ли свое образование Валиханов в Петербургском университете? (Прожив год в Петербурге, Валиханов отказался от первоначального плана учиться на восточном факультете университета. Он предпочел записаться лишь на некоторые университетские лекции).

-Петербургский климат вредно отразился на здоровье Валиханова и он вынужден был весной 1861 года вернуться на родину. Чему решил посвятить себя Валиханов? (Он решил посвятить себя общественной деятельности, стремясь быть полезным своему народу. С этой целью он выдвинул свою кандидатуру на должность старшего султана Атбасарского округа)

-Его не утвердили в должности «султана». Имея демократические устремления, он не стал на путь революционера. Почему? (Валиханов оставался просветителем, а возможность социальных преобразований видел лишь в реформах, проводимых сверху)

-Валиханов продолжает свои научные работы. Зимой 1864 года его приглашают в Омск для помощи в подготовке реформы. Какой? (В подготовке судебной реформы. Им была составлена «Записка о судебной реформе у киргиз Сибирского ведомства», в которой он рассматривает историю возникновения и развития суда биев)

Заключение. Жизнь необычайно одаренного, талантливого исследователя, отважного путешественника, ученого, просветителя, горячо любящего свою Родину, свой народ оборвалась безвременной кончиной в 30 лет. Как мало прожито, но много сделано!

Содержание:

- 1 Көркем әдебиеттегі Шоқан бейнесі (әдеби оқу)
2. Үзілген заманының бір жұлдызы (әдеби-сазды кеш)
3. Он был сыном своего народа (литературно-исторический вечер)
4. Познай Чокана Валиханова (Интеллектуальная игра)